

E-ISSN: 3023-820X
Yaz 2024 • Summer 2024
Cilt 1 • Volume 1
Sayı 1 • Issue 1

Klasik Divan

Uluslararası Dil, Kültür ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi (KD-UDKEAD)
International Journal of Language, Culture and Literature Researches (KD-IJLCLR)

Baş Editör
Editor-in-Chief

Esra AKA

Danışma Kurulu
Advisory Board

Prof. Dr. Ahmet Atilla ŞENTÜRK
(İstinye Üniversitesi)

Prof. Dr. Şerife YALÇINKAYA
(Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Bahir SELÇUK
(Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeki TAŞTAN
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Prof. Dr. Bülent BAYRAM
(Kırklareli Üniversitesi)

Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Ebru Burcu YILMAZ
(İnönü Üniversitesi)

Doç. Dr. Bünyamin TAŞ
(Aksaray Üniversitesi)

Prof. Dr. Halil İbrahim YAKAR
(Gaziantep Üniversitesi)

Doç. Dr. Cemalettin YAVUZ
(Trakya Üniversitesi)

Prof. Dr. Kemal YAVUZ
(Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Doç. Dr. Fettah KUZU
(Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet Fatih KÖKSAL
(İstanbul Kültür Üniversitesi)

Doç. Dr. Gülşah Gaye FİDAN
(Gaziantep Üniversitesi)

Prof. Dr. Neslihan İlknur KOÇ KESKİN
(Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan KAPLAN
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK
(Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Akif GÖZİTOK
(Erzurum Teknik Üniversitesi)

Prof. Dr. Nimet YILDIRIM
(Atatürk Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Celal VARIŞOĞLU
(Gaziosmanpaşa Üniversitesi)

Prof. Dr. Oğuzhan DURMUŞ
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKA
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Prof. Dr. Orhan Kemâl TAVUKÇUOĞLU
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Doç. Dr. Sadık ARMUTLU
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Prof. Dr. Ozan YILMAZ
(Sakarya Üniversitesi)

Doç. Dr. Serkan TÜRKOĞLU
(Gaziosmanpaşa Üniversitesi)

Alan Editörleri
Field Editors

Klasik Türk Edebiyatı
Prof. Dr. Orhan Kemâl TAVUKÇUOĞLU
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Prof. Dr. Şerife YALÇINKAYA
(Ege Üniversitesi)

Halk Edebiyatı
Prof. Dr. Canser KARDAŞ
(Muş Alparslan Üniversitesi)

Dr. Öğr. Üyesi Damlanur KÜÇÜKYILDIZ GÖZELCE
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Yeni Türk Edebiyatı
Prof. Dr. Zeki TAŞTAN
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Türk Dili
Prof. Dr. Ümit HUNUTLU
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Türk İslâm Edebiyatı
Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ
(İstanbul Üniversitesi)

Doç. Dr. Yılmaz ÖKSÜZ
(Ege Üniversitesi)

Türkçe Eğitimi
Öğr. Gör. Dr. Bestami BİLGE
(Çankırı Karatekin Üniversitesi)

Öğr. Gör. Hakan SÖNMEZ
(Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)

Tarih ABD
Prof. Dr. Hidayet KARA
(Muş Alparslan Üniversitesi)

Sayı Hakemleri
Issue Reviewers

Prof. Dr. Orhan Kemâl TAVUKÇUOĞLU
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Prof. Dr. Şerife YALÇINKAYA
(Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Vildan SERDAROĞLU COŞKUN
(Sakarya Üniversitesi)

Prof. Dr. Zeki TAŞTAN
(Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi)

Doç. Dr. Cemalettin YAVUZ
(Trakya Üniversitesi)

Doç. Dr. Hasan KAPLAN
(Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi)

Doç. Dr. Mehmet Sait ÇALKA
(Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)

Doç. Dr. Sadık ARMUTLU
(Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)

Yazı İşleri Sorumlusu

Managing Editor

Fatma TÜRK

Dil Editörleri

Language Editors

Öğr. Gör. Dr. Bestami BİLGE (Türkçe)

Öğr. Gör. Hakan SÖNMEZ (İngilizce)

Dr. Öğr. Üyesi Ebubekir Sıddık ŞAHİN (Farsça)

Musahhihler

Proofreaders

Fatma KEKÜÇ

Haydar ÖZÇELİK

Özlem YOLAÇAN

Son Okuma Sorumluları

Final Proofreaders

İlknur CEVHER

Gizem SERGERDANOĞLU

Kapak Tasarımı ve Mizanpaj

Cover Design and Layout

Beyza MURAT-ABDUKARIMOV

Yazışma Adresi

Contact

dergiklasikdivan@gmail.com

<https://klasikdivan.com>

Dibace

Kıymetli Klasik Divan Okurları,

Bu yıl yayım hayatına başlayan *Klasik Divan: Uluslararası Dil, Kültür ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi (KD-UDKEAD)*; edebî eserler, ilmî çalışmalar, kültür, dilbilim ve eğitim incelemelerinin yapıldığı özgün ve yenilikçi çalışmaları akademi camiasıyla buluşturmayı hedeflemektedir. *KD-UDKEAD*; bilim etiği, özgün değer, dijital perspektif, modern yaklaşım ve disiplinlerarası incelemelerle akademik çalışmalara katkı sunmayı ilke edinen bir yaklaşıma sahiptir. Klasik Divan Çevrim İçi Edebiyat Topluluğunun süreli yayını olan dergimiz, Yaz (Haziran) ve Kış (Aralık) olmak üzere yılda iki sayı hâlinde yayımlanacaktır. İnsan ve toplum bilimleri alanında çalışmalar yürüten araştırmacıların kaleme aldığı yazıların kabul edileceği dergi; yayın kurulunun ön incelemesinin ardından yazıyla ilintili olarak çift taraflı kör hakem değerlendirmesine tabi tutulmakta ve en az iki hakem onayı olan yazılar yayımlanmaktadır. Dergimiz, E-ISSN 3023-820X numarasıyla elektronik ortamda yayımlanmaktadır. Danışma kurulu, yayın kurulu ve yazım kuralları başta olmak üzere dergiyle ilgili tüm bilgiler dergi.klasikdivan.com adresinde yer almaktadır. Dergimizin ilk sayısı *KD-UDKEAD* 1/1, Yaz 2024 dönemi olan 30 Haziran tarihinde yayımlanmıştır. Bu sayıda; uygun bulunmayan yazıların elenmesinden sonra beşi *Araştırma Makalesi* ve ikisi *Kitap Tanıtım Yazısı* olmak üzere toplam yedi yazı yayımlanmıştır. Dergimize yazılarıyla katkıda bulunan araştırmacılara, yazıları büyük bir titizlikle inceleyen hakem kuruluna ve gönüllülük esasıyla bir araya gelen Klasik Divan Çevrim İçi Edebiyat Topluluğu üyelerine teşekkür ederiz. *KD-UDKEAD*'ın nitelikli ve özgün makalelerle uzun soluklu olmasını temenni ediyoruz.

Saygılarımızla.

Baş Editör
Esra AKA

Makale göndermek için ilk tarih: 01 Nisan 2024

Makale göndermek için son tarih: 02 Haziran 2024

1. Sayının yayımlanma tarihi: 30 Haziran 2024

İÇİNDEKİLER CONTENT

Dergi Künyesi:	I
Dibace:	V
İçindekiler:	VI

Araştırma Makalesi Research Article

1.Fars Kültür ve Edebiyatında Hayat Suyu Pınarı ve İskender The Water of Life and Alexander in Persian Culture and Literature Prof.Dr. Nimet YILDIRIM.....	1
2.Azerbaycan ve Anadolu Folklorunda Kırkbasma ve Albasmadan Korunma Ritüel ve Uygulamaları Rituals and Practices For the Preservation of Kırkbasma and Albasma in Azerbaijani and Anatolian Folklore Doç. Dr. Meleyke MEMEDOVA.....	14
3.Gülzâr-ı Savâb Nüshalarında Kullanılan Mühürler Üzerinden Bir Okur Profili Çıkarma Teşebbüsü An Attempt to Construct a Reader Profile Based on the Seals Used in the Manuscripts of Gülzâr-ı Savâb BeyzaMURAT-ABDUKARIMOV.....	29
4.Klasik Türk Edebiyatında Sevgilinin Boyu ile Hayat Ağacının Arkaik İlişkisi The Archaic Relationship Between the Height of the Beloved and the Tree of Life in Classical Turkish Literature HasanERGÜLEÇ.....	48

5.Hâfız-ı Şirâzî'nin "Şumâ" Redifli Gazeline Yapılan Üç Şerhin Mukayese Edilerek Değerlendirilmesi

A Comparative Evaluation of Three Commentaries on Hâfız Al-Shirâzî's Ghazal with the Rhyme "Şumâ"

BeyzanurBEKMEZ.....67

Kitap Tanıtım Yazısı

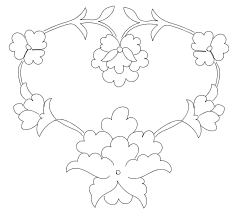
Book Review

6.Prof. Dr. İlhan Genç'in Kaleminden Kürsüdeki Şâir: Mehmet Âkif

Prof. Dr. Şerife YALÇINKAYA.....89

7.Şâirâne Muammâlara Şârihâne Çözümler Şerh-i Muammeyât-ı Emrî (Muammâyî Ahmed Çelebi)

Hasan TEL.....95

Klasik Türk Edebiyatında Sevgilinin Boyu ile Hayat Ağacının Arkaik İlişkisi

The Archaic Relationship Between the Height of the Beloved and the Tree of Life in Classical Turkish Literature

Hasan Ergüleç

erghasan9@gmail.com

Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi

<https://orcid.org/0000-0003-2876-147X>

Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Yüksek Lisans Öğrencisi

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi

Geliş Tarihi/Date of Submission: 23.05.2024

Kabul Tarihi/Date of Acceptance: 07.06.2024

Sayfa/Page: 48-66

Atıf/Citation: Ergüleç, Hasan. “Klasik Türk Edebiyatında Sevgilinin Boyu ile Hayat Ağacının Arkaik İlişkisi”. *Klasik Divan: Uluslararası Dil, Kültür ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi* 1/1 (2024), 48-66.

Değerlendirme/Peer Review: İki dış hakem-Çift taraflı körleme/Double anonymized-Two external.

İntihal/Plagiarism: Bu makale turnitin programında taranmıştır. /This article was checked by turnitin.

Klasik Türk Edebiyatında Sevgilinin Boyu ile Hayat Ağacının Arkaik İlişkisi

The Archaic Relationship Between the Height of the Beloved and the Tree of Life in Classical Turkish Literature
Hasan ERGÜLEÇ

Özet

Hayat ağacı kavramı dünya mitolojilerinin içindeki etkin kullanımı ile özellikle Türk mitolojisi içerisinde oldukça müstesna bir konuma sahiptir. İnsanlar, görmediği fakat zihinlerinde anlam kazandırmış oldukları kavramlara sembol demektedir. Özellikle mitolojik dönem dairesi içerisinde ilkel insanın, daha çok dünyayı algılama düzeyinde somutlamaya gitmiş olduğu bilinir. İnsanlar ruhsal boyutlarına inanmış olduğu varlıkları mücessem hâle getirerek somutlama yoluna gitmiştir.

Klasik Türk edebiyatı içerisinde sevgilinin güzellik unsurlarından olan boyu ile ilişkili benzetme unsurları, hayat ağacı sembolizmine girmektedir. Nârven, tûbâ, sidre, servi, sanavber, fidan, çınar, şimşâd, 'ar'ar, nahl, gibi benzetme unsurları ile sevgilinin boyunun uzunluğu somutlaştırılır. Aynı zamanda bu benzetme unsurları toplumların mitolojik yapılarında hayat ağacı kompozisyonu içerisinde de yerini alır.

Bu çalışmada, hayat ağacı sembolizminin dünya mitolojilerinde ve Türk mitolojisindeki konumu hakkında bilgi verilerek klasik Türk edebiyatı içerisinde sevgilinin güzellik unsurlarının önemli bir parçasını kapsayan boyuna dair benzetme unsurları ile ilgili olarak kavramlardan ve beyit örneklerinden hareketle metin merkezli bir inceleme yapılacaktır. Çalışmanın ilk aşamasında klasik Türk edebiyatındaki şairlerin şiirleri taranarak içerisinde ağaç benzetmesi geçen unsurlar tespit edilmiştir. Sonrasında tespit edilmiş olan şiirlerden hareketle hayat ağacı sembolizminin şiirlerde hangi boyutta bulunduğu üzerinde durulmuştur. Sonuç olarak genelde dünya ve özelde Türk mitolojileri içerisinde yer alan hayat ağacı sembolizminin klasik Türk edebiyatı şairlerinin şiirlerindeki sevgilinin boyu ile olan ilişkisi üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mitoloji, Türk Mitolojisi, Sembolizm, Hayat Ağacı, Klasik Türk Edebiyatı.

Abstract

The concept of the tree of life, with its effective use in world mythologies, has a very exceptional position, especially in Turkish mythology. People call the concepts that they have not seen but have given meaning in their minds as. It is known that primitive man, especially in the mythological period, embodied the world at the level of perception. By embodying beings believed to possess spiritual dimensions, people have attempted to make these entities tangible.

In classical Turkish literature, the simile elements related to height, one of the beauty elements of the beloved, incorporate into the symbolism of the tree of life. The length of the beloved's neck is embodied by analogy elements such as Nârven, Tuba, Sidre, cypress, pine, sapling, plane tree, buxus, juniper, palm. At the same time, these simile elements take their place in the tree of life composition within the mythological structures of societies.

In this study, information is given about the position of the tree of life symbolism in world mythologies and Turkish mythology. In classical Turkish literature, a text-centered analysis will be made based on concepts and couplet examples regarding the simile elements of the beloved's height, which includes an important part of the beauty elements of the beloved. In the first stage of the study, the poems of the poets in classical Turkish literature were scanned and the elements with tree analogy were determined. Based on the poems that were determined later, it was focused on the size of the tree of life symbolism in the poems. As a result, the archaic relationship of the tree of life symbolism in the world and Turkish mythologies with the height of the beloved in the poems of the poets of classical Turkish literature has been emphasized.

Keywords: Mythology, Turkish Mythology, Symbolism, Tree of Life, Classical Turkish Literature.

Giriş

Mit; temel bağlamda insanın, kaotik ve karmaşık durumları kozmosa dönüştürmesi, bir nevi karmaşayı düzenli bir terkibe sokmasıdır. İnsanın anlam arayışının ve cevapsız sorularının açıklanmasıdır. İnsanlığın anlam arayışı, geçmişten günümüze değişmeden ilerlemiştir. İnsanlar, karşılıklarına çıkan tanımlanamaz sorunlara mantıklı bir cevap ve dönemin şartlarına uygun anlamlı bir çözüm önerisi geliştirir. Mit kavramı üzerine yapılmış tanımlamalara göre Türk Dil Kurumu sözlüğünde: *Geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren alegorik bir anlatımı olan halk hikâyesi, mitos.*¹ ifadesi yer almaktadır. Fuzuli Bayat ise *geniş mânada mitoloji, dünyayı algılama sistemi olup bu algılamayı modelleştiren dünya görüşüdür.*² ifadeleriyle tanımlamıştır. Mitoloji, insanın somut ihtiyaçları doğrultusunda meydana gelmiş anlatıların bütünüdür. Bu ihtiyaç, insanın kutsal olana ve anlamlandırmaya olan ihtiyacının doğal bir yansımasıdır. İnsanlığın gelişim çizgisinde ne denli gelişmeler yaşanırsa yaşansın somut ihtiyaçlar hususunda büyük bir değişiklik yaşanmamıştır. Mitoloji, insanın ön kabuller olmaksızın eğitim görmüş olduğu bir kurumdur. Bu durum, din kavramının gelişmesi ile âdeta bir yazılı anlaşma şekline bürünmüştür. İnsanların kurallar çerçevesinde topluluk olarak yaşamasında din kavramının etkisi yadsınamaz bir gerçektir. Din kavramı, Türk Dil Kurumu sözlüğünde; *Tanrı'ya, doğaüstü güçlere, çeşitli kutsal varlıklara inanmayı ve tapınmayı sistemleştiren toplumsal bir kurum.*³ şeklinde tanımlanır. İnanç yapısı geliştikçe kavramlar ve anlatılar daha girift bir hâl alır. Bu durum, anlatı içerisinde belli sembolik durumların ortaya çıkmasına sebebiyet verir.

Sembolizm, insanların soyut olarak tasavvur etmiş olduğu kavramları somutlaştırmasıdır. İnsanların somutlaştırma hissi gözlemleyebildiği ve tanımlayabildiği bir gerçekliğe yakınlık kurma durumu, soyut kavramları sembolleştirip anlaşılır kılma ihtiyacını doğurur. İnsan, anlaşılır ve tanımlı olduğuna daha yakındır. Yabancı görmüş olduğu ve tanımlamakta sıkıntı çektiği durumu bir korku imgesi olarak görür ve bu kavramlara karşı çekingen yaklaşır. Hayatın her alanında belli başlı semboller bulunabilir. Gustav Mensching: *“Her şey sembol olabilir, ama hiçbir şey kendiliğinden sembol olamaz. Sembol bir insanın ya da bir cemiyetin tesis ettiği bir şeydir.”*⁴ Bu bağlamda bakıldığında *“Sembol kapsadığı anlam göz önüne alındığında soyut yapıdır. Anlatılamayan, kanıtlanamayan, duyularla algılanamayan soyut kavramları işaret eder.”*⁵ demiştir. İnsanlar anlam olarak sembolleştirdiği kavramların içini doldurmak için varlıkları tapınılası bir konuma koyar.

Kült kavramı; Latince kökenli “cultus/tapınma” anlamına gelen sözcüğe dayanmaktadır. Kültlerin oluşumunda, bulunduğu coğrafyanın ve doğal fenomenlerin oldukça geniş bir etkisi

1 *Türk Dil Kurumu Sözlükleri*, “Mitoloji” (Erişim Tarihi 11.06.2024).

2 Fuzuli Bayat, *Mitolojiye Giriş*, (Çorum: Karam Yayınları, 2005), 11.

3 *TDK Sözlük*, “Din” (Erişim Tarihi 11.06.2024).

4 Galip Atasağun, “Sembol ve Sembolizm”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1997), 369-387.

5 Özlem Alp, *Orta Asya'dan Anadolu'ya Kültürel Sembollere Giriş*, (Ankara: Eflatun Yayınevi, 2009), 45.

vardır. Kült; *canlı veya cansız bir varlığa tanrı boyutunda anlam ve önem gösterme anlamlarına gelmektedir. Kültler, doğal güçlerin tanrısal özelliklerle bağımsızlaşması veya bu dünyaya ait bir unsuru tanrısallaştırmak yoluyla donanıp ortaya çıkmışlardı*⁶; Durkheim'a göre, *ilkel insan için doğa güçlerini etki altına almakta kendisi için şaşırtıcı ve aklın almayacağı bir durum yoktur*.⁷ olarak ifade edilir. Ağaç, doğanın en temel unsurlarından biri olması hasebiyle kült oluşturma açısından hem dünya hem de Türk mitolojisinde oldukça geniş bir konuma sahiptir. İnsanın doğada yaygın olarak görmüş olduğu varlıklara zaman içerisinde farklı anlamlar yüklemesi oldukça tabii bir süreçtir. Oluşturulan ağaç kültleri, zaman içerisinde daha derinleşmiş ve farklı sembolizmler oluşturmuştur. Ağaç kültürünün sembolleştirilmesinde özellikle “hayat ağacının” geniş bir kapsamı vardır. Bu durum, dünya ve Türk mitolojisinde anlatılar içerisinde yaygın bir biçimde işlenmiştir.

1. Dünya Mitolojileri Kapsamında Hayat Ağacına Genel Bir Bakış

Ağaç, insana yakınlığı ve hayatının içinde yaygın bulunması sebebiyle oldukça geniş bir mitolojik anlatı hafızası oluşturmuştur. Ağaçla ilgili çeşitli kült, mit, efsane ve masallar meydana gelmiştir. Bu ağaç anlatıları içerisinde en belirgin olan ve önem gören anlatılardan biri hayat ağacı mitosudur. Hayat ağacı miti, oldukça geniş bir coğrafi çeşitlilik içerisinde kendisine yer bulmuştur. *En eski inanışlardan biri olduğu anlaşılan hayat ağacına ilişkin ilk izlere MÖ. 3. bin yıl ve sonrasında Aşağı Mezopotamya’da rastlanır. Hayat ağacı motifi; Sümer, Babil, Hurri, Hitit, Geç Hitit, Assur, Frig, Mitanni, Urartu gibi pek çok kültürde vardır*.⁸ Toplum içerisinde yaşanan belirli durum ve yapılar, kültürel kodların dönüşümü ve değişimiyle farklı perspektif kazanır. Bu kodlar, insanların yaşamı ve yaşayışı içinde konumunu muhafaza eder. Kültürel kodlar; toplumun inancı, yaşam tarzı ve güzel sanatları gibi alanlarda değişim olmasına rağmen kendilerine yer bulmaları arkaik⁹ bir şekilde olur. Oktay Belli’ye göre hayat ağacı, *dünya kültürlerinde kullanılan en eski kutsal ağaç formudur*.¹⁰ Yapılan tespitlerden hareketle ilk olarak hayat ağacı mitinin doğu dünyasında yaygınlık kazanıp dünyaya yayıldığı görülmektedir. *Hint geleneği en eski metinlerine göre her zaman kozmosu, dev bir ağaç olarak tasvir etmiştir. Upanişadlarda, bu düşünce çok açık bir biçimde belirlenmiştir: Evren, kökleri göğe uzanan, dallarıyla tüm dünyayı saran ‘baş aşağı’ durmuş bir ağaçtır*.¹¹ Ancak ortak bir kökenden çıkmış gibi görünse de hayat ağacına dair anlatılar farklı kültür ve toplumlar içerisinde belli etmenlerden hareketle farklı işlev ve anlamlara bürünür. Genel bağlamda hayat ağacı sembolizminin dünya mitolojilerinde bir kozmos oluşturma ve katmanlar arası

6 İbrahim Dilek, “Kült Kavramı ve Söz Kültü”, *Bilig* 95 (2020), 51.

7 Emile Durkheim, *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*, çev. Özer Ozankaya (İzmir: Cem Yayınları, 2018), 52.

8 Dilek Yılmaz, “Protohistorik Dönemde Anadolu’da Hayat Ağacı Motifi”, *III. Uluslararası Arkeoloji Sempozyumu*, (Antalya, 2012), 1.

9 Türk Dil Kurumu Sözlükleri: “*Klasik çağ öncesinde kalan; eskicil.*” (Erişim Tarihi 11.06.2024).

10 Oktay Belli, “Urartularda Hayat Ağacı İnancı”, *Anadolu Araştırmaları* 8 (1982), 8.

11 Mircea Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, (İstanbul: Kocabalçık Yayınları, 2003), 274.

bir geçiş kapısı olma niteliğinde bir işlevi vardır. İskandinav mitolojisinde;

“Tanrılara, dünyanın başlangıcını ve sonunu açıklaması için Odin tarafından derin uykusundan uyandırılan kadın kahin Völva şunları söyler: Zamanın başlangıcında doğan devleri hatırlıyorum, Bana yaşam verenleri hatırlıyorum, Dokuz dünya biliyorum, Toprağın bağına kadar uzanan o bilge ağaçla (dünya) ağacıyla kaplı dokuz felek Yggdrasil derler bir dışbudak ağacı vardır bilirim.”¹²

Mevcut anlatıda da ağaç kültü, kozmosun temelini oluşturan yapı taşıdır. Bütün milletlerin kendi etki alanlarından hareketle kutsal coğrafyaları vardır. Toplumsal yapı, coğrafi etmenler ve topluluğun ya da klanın karşılaşmış olduğu tabiat, doğadaki unsurlara yüklemiş oldukları anlamda oldukça etkilidir. Bu durum, mitolojik anlatılardan zamanla diğer manzum eserlerin de konusu hâline gelir. Mitler, ilk manzum eserler olduğu için bu türün ilerleyen ve gelişmiş aşamalarında kendisinden parçalar bulunması oldukça doğal bir gelişmedir. *Asur ve Urartu dini inançlarında servi hayat ağacıdır.*¹³ Araplar arasında da servi ağacı, hayat ağacı olarak görülür. Bunun yanı sıra servilerin yanında yılanların bulunduğu dair bir yaklaşım vardır.¹⁴ Klasik Türk şiirinde, özellikle sevgilinin boyunun en belirgin benzetmeliklerinden olan servi ağacı yanında güzellik unsurlarından zülfün de sevgilinin suretinin iki kenarından düşen saç parçası olarak yılan benzetmesi, hayat ağacı kompozisyonun arkaik biçimde ele alındığını bizlere göstermektedir. Bunun yanı sıra sevgilinin suretinin bir hazine gibi olması, eskilerin inancına göre hazinelerin koruyucusu ve bekçisi görevinde yılanların olması da bu benzetme unsuruna kompleks bir yapı kazandırır.

2. Türk Mitolojisi Kapsamında Hayat Ağacına Genel Bir Bakış

Türk sosyal ve kültürel hayatı içerisinde doğanın önemli bir parçası olan ağaç, en eski dönemlerden günümüze kadar, Türk toplumları içerisinde inanç yapısında hangi düzeyde değişiklikler olursa olsun önemli konumunu muhafaza etmiştir. Mitolojik anlatılar içerisinde oldukça çeşitlilik kazanmış olan hayat ağacı sembolizmi, en ilkel inanış biçimlerinden biridir. Hayat ağacı sembolizmi, farklı yönlerden kozmosun devamlılığının sağlanması açısından gereklidir. Üç katmanlı evren tasarımı içerisinde yerin yedi veya dokuz kat alt kısmında kökü bulunup yeryüzü ve gökyüzü katmanlarına bir geçiş kapısı görevindedir. Bu yönü ile sembolize edilmiş olan ağaç, genellikle *yüz budaklı ölümsüz kavak ağacıdır.*¹⁵ Hayat ağacının göğün direği olma gibi bir görevi de bulunur. “Gök direği” şeklinde görülen sütun, Orta Asya ve Sibiryta mitolojisinde daha ziyade

12 Eliade, *Dinler Tarihine Giriş*, 267.

13 Saliha Ağaç- Menekşe Sakarya “Hayat Ağacı Sembolizmi”, *International Journal of Cultural and Social Studies* 1 (2015), 5.

14 Mütercim Âsım Efendi haz.Mürsel Öztürk-Derya Örs, *Burhân-ı Katı* (İstanbul: TDK Yayınları, 2000),“Servi”, 672.

15 Mustafa Arslan, “Türk Destanlarında Evren Tasarımı”, Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı, (İzmir: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2005), 3.

“Hayat ağacı” gibi tarif edilmiştir. Yerle göğü birleştiren esas motif, Hayat ağacıdır.¹⁶ İslâmiyet öncesi Türk toplumlarında, ağaç kültü ile ilgili yaklaşımlarda belli başlı farklılıklar görülür. Bu durum, coğrafi koşullarla birlikte inanç yapısı içerisindeki değişkenliklerle ilgilidir. Türk topluluklarında genellikle ağaç kavramı dünya mitolojilerindeki benzer kullanımlarından hareketle 9 dallı ve 9 budaklı olarak yer alır. *Güney Sibiryâ’daki Minusinsk Tatarlarının söylediği Türkçe bir destanda diğer dünya mitolojilerinde olduğu gibi yalnızca gökyüzünde değil, yeraltında da ikinci bir dokuz dallı kutsal ve ulu bir ağaçtan söz açılmaktadır.*¹⁷ Farklı coğrafi çeşitlenmelerden hareketle ağaç kültü ve hayat ağacı sembolizminin hemen her coğrafyada ve kültür içerisinde yer alan Türk topluluklarının inanç sistemi ve anlatıları içerisinde oldukça zengin bir konumu bulunmaktadır. *En eski Semitik mitolojide ve hatta Sümerlerin Gilgamiş destanında da Cennet, kutsal sedr ağaçları ile kaplı bir dağ üzerinde bulunur ve bu dağın yanından da bir nehir geçerdi. Tevrat, İncil ve daha sonra Kur’an’da geçen Cennetteki dört ırmak bilinmektedir. Bir rivayete göre bunlar kaynaklarını hayat ağacından alırlardı.*¹⁸ Semavi dinlerdeki kökenin haricinde hayat ağacı inancının kökeni oldukça eski dönemlere dayanır. Eski Türklerde hayat ağacı sembolizminin Gök Tanrı inanç yapısı içerisinde önemli bir yeri vardır. Hayat ağacının inanç yapısı içerisinde kazandığı çeşitliliğin neredeyse tamamını içine alan *Yakut Türklerinin bir nevi millî destanı olan Er-Sogotoh efsanesi, Hayat Ağacı ile ilgili bütün bilgileri içinde toplar. Bunun yanında, biraz da batıdaki Âdem motifinden ilham alınarak meydana getirilmiş bazı kısa hikâyeler de vardır. Buradaki Hayat Ağacı yedi dallıdır ve Batı Türklüğünün tesirleri altında kalmış bir efsanedir.*¹⁹ Mevcut anlatılarda görüldüğü üzere İslâmiyet öncesi Türk mitolojisi içerisinde hayat ağacı sembolizmi, oldukça farklı unsurlarla birlikte anılmasının yanı sıra zaman içerisinde anlatılar içerisinde arkaik bir unsur olarak devamlılığını sağlamıştır.

3. Hayat Ağacı Sembolizminin İslâmiyet Tesiri ile Klasik Türk Edebiyatına Yansımaları

İslâmiyet dairesine dâhil olan Türk toplulukları içerisinde, sosyo-kültürel yaşamdaki değişimlerin yanı sıra inanç yapısında da büyük değişiklikler yaşanmıştır. İnanç unsurlarına ait bazı kavramlar tamamen varlığını kaybetmişken kimi kavramlar, şekil ve yapı değiştirerek varlığını İslâmîleşerek sürdürmüştür. Bu İslâmîleşme sürecinde önceki kültürel yapının dönüşümünü örneklemek gerekirse: İslâm öncesi Türk toplumları içerisinde yer alan Umay Ana, Umay’ın Eli motifinin Fatma Ana ve Fatma Ana’nın Eli motifine dönüşmesi gösterilebilir. *İslâmî kültürün önemli kişilerinden biri olan, hayatı ve kişiliği ile insanlara örnek olarak sunulan Hz. Fatma, zamanla tarihî kişiliğinden sıyrılarak eski Türk kültüründeki farklı varlıkların yerini almış, efsanevi*

16 Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010), 598.

17 Ögel, *Türk Mitolojisi*, 11-112.

18 Ögel, *Türk Mitolojisi*, 95-96.

19 Ögel, *Türk Mitolojisi*, 96.

*bir kişilik kazanmıştır.*²⁰ Mevcut örnekte de görüldüğü üzere Türklerin İslâmlaşma sürecinde eski inanç yapısına dair unsurların belli bir sentez ve dönüşüme uğrayarak İslâmîleştiği görülür. Bu durum oldukça farklı örneklerle çeşitlendirilebilir. Bu çalışmada, Dünya mitolojileri ve Türk mitolojisi içerisinde oldukça eski bir inanç yapısı olan hayat ağacı sembolizminin İslâmiyet içerisinde ne türden bir etkisi olduğu ve bu durumun klasik Türk edebiyatı şairlerinin şiirlerinde sevgilinin boy unsurları içerisinde arkaik bir biçimde varlığını nasıl sürdürmüş olduğu metin merkezli bir yaklaşım ile anlatılmaya çalışılacaktır.

“Ağaca kutsallık izâfe edilmesi zamanla bazı ağaçlara özel nitelikler yüklenmesine yol açmıştır. Kutsallık atfedilen ağaçlar semavî ağaç, insanlık ağacı, hayat ağacı, bilgi ağacı gibi çeşitli adlarla anılmışlardır. Çeşitli mitolojilerde insanın kendisinden geldiği, ölümden sonra ruhların tekrar ona döndüğü bir hayat ağacı motifi bulunmaktadır. Yahudilik’te de ağacın kutsallığı ve özel nitelikli ağaçlar fikri vardır. Hz. Âdem’in cennette karşılaştığı “bilgi ağacı” ile yine aynı hadiseyle ilgili olarak zikredilen “hayat ağacı” bunlardandır. Ayrıca Ken’ânîler ve İbrânîler’de yeşil ağaçların ayrı bir önemi vardır.”²¹

Kur’ân-ı Kerîm’de bu hususiyet, “Şeceretü’l-huld” şeklinde adlandırılır. Klasik Türk edebiyatının temel kaynakları içerisinde Kur’ân-ı Kerîm yer almaktadır. Şairler şiirlerinin temel ilhamını Kur’ân-ı Kerîm’den almışlardır. Bununla birlikte şairin yaşamış olduğu coğrafya ve sosyal çevre şiirin dünyasına etki eden bir başka önemli unsurdur. Klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde ağaçla ilgili kullanılan temel kelimeler “ağaç, dıraht, nahl, şecer, nihâl” şeklindedir. Bunun yanı sıra sevgilinin boy unsuru ile ilgili genellikle “servi, fidan, sanavber, şimşâd, nahl, Sidre, Tûbâ, çınar, nârven” gibi ağaç isimleri kullanılır. Ağaç isimleri şiirlerde genellikle şekil ve boyut yönü ile ele alınmaktadır.

3.1. Şeceretü’l Huld

Semavi dinlerin tamamında insanın cennette iken cezalandırılmasına sebep olan yasak ağaç, yasak elma olayının İslâmî literatür içerisinde almış olduğu isim “Şeceretü’l Huld” şeklindedir. *Ebediyet ağacı” demektir. Kur’ân’da, Âdem ile Havvâ’nın bu ağaca yaklaşmaktan menedildikleri bildirilmekte, ancak şeytanın yasaklanan bu ağacı ‘ebedî hayat ve saltanatın kaynağı’ şeklinde takdim ederek onların bu ilâhî yasağı çiğnemelerine sebep olduğu anlatılmaktadır.*²² Bu durum, şiir geleneği içinde oldukça zengin bir çağrışım yaratmış ve Hz. Âdem ile Hz. Havva’nın cennetten sürgün edilmeleri ve yasak yiyecek olarak ‘buğday’ yemeleri şairlerce işlenmiştir:

20 Satı Kumartaşlıoğlu, “Fatma Ana Üzerine Anlatılan Efsaneler”, *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 6/6 (2015), 107.

21 Hikmet Tanyu, “Ağaç”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11.06.2024).

22 Süleyman Uludağ, “Sidretü’l Müntehâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11.06.2024).

Hem hırmen-i şefâatinin hûşe-çînidir

Âdem ki **dâne** hırsıyile eyledi hatâ (Şeyhî K.5/17)

Âdem behiştî **dâne**ye sattı vü hâle ben

Benzerse böyle benzesin oğul atasına (Hayâlî G.356/3)

Şairler Hz. Âdem'e telmihte bulunarak cennetteki buğday tabiri ile sevgilinin bir başka güzellik unsuru olan hâli, beni ile ilişkili bir biçimde şiirlerinde bu duruma yer verir. Cennette bulunması ve ebediyet vericilik hususiyeti bu yön ile hayat ağacı sembolizmi ile paralel olarak karşımıza çıkan durumlar olarak dikkat çekmektedir. Diğer inanç sistemlerinin pek çoğunda bulunan bu durum özellikle semavi dinlerde benzer bir biçimde ele alınır. Beyitlerde İslâmî kaynakların ve diğer semavi dinlerdeki anlatıların tesiri gözlemlenir.

3.2. Şeceretü'z-zakkûm

Türk mitolojisinde, hayat ağacının fiziksel yapısı ile ilgili tanımlamalarda 3 katmanlı evren tasarımı içerisinde yerin altında hayat ağacının köklerinin bulunduğu bunların 7 köke dayanmış olduğu belirtilmektedir. Aynı zamanda yeryüzü ve gökyüzü katmanları arasında bir geçiş kapısı görevi üstlenmektedir. İslâmî gelenek içerisinde ise bu durumun farklı bir tezahürü olarak, *Cehennem Ağacı*. Kur'ânı Kerîmde lanetli, cehennem dibinde büyüyen, Cehennem halkının cehennemde (köklerini ve yapraklarını) yiyecekleri, hayırsız bir ağaç olarak tavsif edilir. İbn Kesir'in İslâm tarihinde bu ayetlerden bazılarının inişi sırasında yaşanan hadiselerle dair kısa bir malumat mevcuttur.²³ Divan şairlerinin konu ile ilgili yaklaşımlarına örnek vermek gerekirse:

Olmasam lezzet-çeş-i düşünâm-ı la'lûñ söylemem

Ta'm-ı gül-şekker olur gül-gonçe-i **zakkûmda** (Pertev G.447/3)

Boy unsurları ile ilişkin bir durum olarak verilmese de mitolojik anlatılar içerisinde yerin altında kötülük ve olumsuzlukların anlatılmış olduğu yerin altındaki hayat ağacı kompozisyonu, İslâmî anlatı geleneğinin tesiri ile zakkum konumuna dönüşmüştür. Beyitte sevgilinin gül gibi olan dudağı karşısında, tatlı olan doğaya ait diğer güzel ve nahif unsurlar âdeti bir zakkum ağacına dönüşür.

²³ Doğan Yücel, "Divan Şiirinde Ağaç: İnanç ve Kültür", *The Journal of Kesit Academy*, 6 (2020), 309.

3.3. Servi

Servi ağacı, doğadaki konumu ve çağrışım zenginliği yönleriyle klasik Türk edebiyatı şairlerinin kullanım sahası açısından oldukça önemli bir ağaç kompozisyonudur. Türk kültüründe toplumların inanç yapısı ne olursa olsun önemli bir konuma sahip olan servi ağacı, Araplar tarafından ebediyet ağacı olarak görülür.²⁴ Klasik Türk edebiyatı içerisinde sevgilinin boyu ile ilgili benzetilenler arasında en fazla başvurulan benzetme unsurlarından biridir. Özellikle şiirlerde uzunluğu, yapraklarını dökmemesi ve salınımlı yapısı ile sevgilinin boyu ile ilişkili bir biçimde yer alır. *Sevgilinin boyu mevzubahis olduğunda diğer ağaçlar ona kıyas edilir, servi hep yüce tutulur.*²⁵

Serv ü ‘ar‘ar bâğ içinde gerçi bî-hadd çok durur

Yok durur kaddi bigi bir serv kim mevzûn ola (Aynî G.11/6)

Niçeler topraga düşmişler namâzın kılmaga

Saf tutup ayag üstine serv ü nârven (Ca‘fer K.11/13)

Servi ağacı, sevgilinin boyu ile ilgili çağrışım sağlamasının yanı sıra sosyal hayatın içerisinde mezarlıklarda kullanılan bir ağaç çeşididir. Şairler, sosyal hayatın içindeki bu durumu şiirlerine yansıtırlar. Bunun yanı sıra servinin ebediyet ağacı olma durumu hem sevgilinin boyunun sınırsız uzunluğunu betimlemekte hem de hayat ağacı sembolizmi içerisindeki bu sonsuz hayata erişme durumunun arkaik bir çağrışımını sağlamaktadır. Servinin hayat ağacı sembolizmi içerisinde özellikle sevgilinin önemli güzellik unsurlarından olan zülfü yani saçlarının yılan ile ilişkili olmasıyla yakından ilgilidir. Özellikle Arapların hayat ağacı olarak görmüş oldukları servi ağacı, daima yılanlar ile bir arada düşünülür.²⁶ Sevgilinin boyunun servi kavramı ile sembolize edilmesi, hayat ağaçlarının yanında yılanların bulunması ve zülfü ile ilişkili biçimde düşünülür. Beyitlerde hüsn-i ta‘lîl sanatıyla birlikte vechi şebehe dayalı olarak ağaç unsurları sevgilin boyuna karşın ayakta durup saf tutan bir cemaat şeklinde tasavvur edilir. Aynı zamanda ağaçların uzunluğunun sevgilinin uzunluğunun yakınına dahi yaklaşamayacağı sevgili ile benzer yönlerinin olması için şükretmeleri gerektiği ifade edilir. Sevgiliyi görebilirse yerinde duramayacakları güzel bir sebebe bağlanarak açıklanır.

24 Tanyu, “Ağaç”.

25 Ali Rıza Özuygun-Doğan Yücel, “Divân Şiirinde Ağaç: Ağaçlara Dair Söz Varlığı ve Tasrif Usulleri”, *Journal of Research in Turkic Languages*, 2/1 (2020), 39.

26 Mütercim Âsım Efendi. *Burhân-ı Katı*, haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs (İstanbul: TDK Yayınları, 2019), “Serv”, 672.

3.4. Fidan/ Nihâl

Fidan, klasik Türk edebiyatı içerisinde özellikle sevgilinin genç ve taze olma hususiyetinin yanı sıra boyunun uzunluğu ile de ilişkili bir şekilde ele alınmaktadır:

Benzerdi **nihâl-i kadine** zülf ü ruhunla
Açılsa eğer sünbül ü gül nârven üzre (Nef'î G.126/3)

Nihâl-i kaddinin üftâdesidir sidre vü tûbâ
Esîr-i şukkası rûhâniyân-ı arş-ı Rahmânî (Nedîm K.10/48)

Fidan anlamında kullanılan nihâl kelimesi, sevgilinin boyu ile benzerlik kurularak yer alır. Sevgilinin boyu, İslâmî gelenek içerisinde belki de en kutsal görülebilecek olan Sidre ve Tûbâ ağaçlarına dahi üstün tutulur. Bu durum bize sevgilinin güzellik unsurlarının “en”lerle ifade edilmiş olduğunu göstermesinin yanı sıra özellikle hayat ağacı sembolizmi içerisinde sevgilinin boyunun hayat ağacına dair unsurları doğrudan çağrıştırmasa da hayat ağacına ait unsurları arkaik bir biçimde bünyesinde bulunduğunu göstermektedir. Sevgilinin fidan gibi olan boyu karşısında Sidre ve Tûbâ bir dilenci gibi tahayyül edilir.

3.5. Sanavber

Sevgilinin boyu ile ilgili benzetme unsurlarından bir diğeri de sanavberdir. Çam fıstığı ağacı anlamına gelmektedir. Sevgilinin boyuna ilişkin kelimelerle özellikle şimşâd ile bir arada bulunur. Çam fıstığı ağacının Türk kültüründe, özellikle uzunluk ve renk itibarıyla ele alındığı gözlemlenmektedir. Özellikle sevgilinin boyunun gök katmanlarını delegecek kadar uzun olması anlatılar arasındaki paralelliği ortaya koymaktadır.

Şimşâd-ı hoş-hırâmına ol servüñ öykünüp
Reftâre gelse pâ-yı **sanavber** şikest olur (Bâkî G.98/6)

Buyur bâga seniñle ‘âşık-ı nâ-çârı görsünler
Yoluñda rûymı ferş eyleyen ezhârı görsünler
Gözüm yaşıyla hâsıl itdigim eşçârı görsünler
Açıl bâgıñ gül ü nesrîni ol ruhsârı görsünler
Salın serv ü **sanavber** şîve-i reftârı görsünler (Leylâ M.3/1/5)

Şiirlerde, sevgilinin boyunun yanında salınımının da vurgulandığı gözlemlenmektedir. Doğanın canlanması ile şairin sevgilinin hareketlerini bütünleştirilmesi sevgilinin bir bütün olarak canlılık kazandırması ve ebedî hayatı ve mutluluğu temsil etmesi ile paralel bir durumdur. Bâkî'nin beytinde, boyu servi gibi olan sevgilinin o hoş salınımını gören sanavber ağacı, sevgilinin hareketlerine özenirse ayağı kırılır diyerek sevgilinin estetik ve incelmış yönü somutlaştırılarak kıvrak bir üslup ile ele alınır.

3.6. Şimşâd (Şimşir)

Şimşâd (Şimşir), sevgilinin boyu ile benzetme ilişkisi kurulan ağaçlar arasında yer alır. *Çok yüksek olduğundan ses duymaz. Latif ve nazenin bir şekli vardır.*²⁷

Elüm irmez n'ideyin âh o boyı **şimşâda**

İdeyin minneti yirden göke dek feryâda (Bâkî G.423/1)

Leyâl-i gamda yâd itdikçe ben ol kadd-i **şimşâdı**

Unutdurdı fesânem kıssa-i Mecnûn u Ferhâd'ı

Gören hayretde kaldı 'âşık-ı mecrûh u nâ-şâdı

Şerâr-ı nâr-ı âhımla sipihriñ tâs-ı pûlâdı

Döner her dem belâ bezminde câm-ı zer-nişânımdır (Leylâ M.4/4/1)

Sevgilinin boyunun uzunluk yönü yukarıdaki beyit ve bentlerde vurgulanır. Özellikle Bâkî'nin şiirinde âşığın sevgilinin boyuna erişememesi sonucu âh ve feryâdı ile sevgilinin göğe kadar uzanan boyuna erişmek istemesi, mitolojik anlatılardaki hayat ağacının katmanlar arası bir geçiş kapısı görevinde bulunması ve yeraltından gökyüzüne kadar erişmesi yönleri ile hayat ağacı ve sevgilinin boyu arasında uzunluk yönlü bir paralellik arz etmektedir.

3.7. Nahl (Hurma)

Hurmanın İslâm inancında yer alan müstesna konumunun yanı sıra klasik Türk şiirinde sevgilinin boyu ile benzerlik ilişkisi de görülür.

Bitürseñ her işüm ey **nahl-kaddüm** bâg-ı âlemde

Adûnuñ mîve-i ümmîdini hâm itseñ olmaz mı (Enverî Kt.28/2)

27 Özüygun-Yücel, "Dîvân Şiirinde Ağaç: Ağaçlara Dair Söz Varlığı ve Tasrif Usulleri", 40.

Yukarıdaki beyitte sevgilinin boyu hurma ağacı ile ilişkili bir biçimde verilmesinin yanı sıra olgunlaşma durumu ile ilgili de bir göndermede bulunulur. Hurma unsuru genellikle İslâmî gelenek yapısı içerisinde şekillenmiş ve bu yön ile Türk menkıbevî anlatılarına iştirak etmiştir.

3.8. Çınar/Çenâr

Çınar ağacı klasik Türk edebiyatında boyunun uzunluğu, heybetli duruşu ve görünümü hasebiyle sevgilinin boyuna benzetilen ağaçlardan biridir. *Çınarın tarih, edebiyat ve folklorumuzda önemli bir yeri vardır. Türkler çınarı her zaman bir ulu ağaç veya Dede Korkut'un diliyle bir kaba ağaç olarak görmüşlerdir.*²⁸

İller ayıklamasun râh-ı gamuñda cismüm

Elüm al kaldum ayakda benüm ey kaddi çenâr (Enverî G.88/2)

Yukarıdaki beyitte görüldüğü üzere sevgilinin fiziksel yapısı özellikle boy yönü ile çınar ağacına teşbih edilmiştir. Boy itibariyle verilen uzunluk durumu ve sonsuzluk timsali durum, hayat ağacı sembolizmi ile paralel bir durum arz eder. *İstanbul'daki büyük çınarlar gibi ulu ağaçlar, umumiyetle Türkler tarafından saygı görmüş ve kutsal sayılmıştır.*²⁹ Bunun yanı sıra Türk toplulukları içerisinde daima büyük ve tek olan ağaçlara oldukça saygı gösterilmiştir. Bu durum klasik Türk şiirinde doğrudan Türk kültür yapısının bir yansımasından öte arkaik bir durum olarak parçalar barındırır. Aynı zamanda şairler de içinde bulunmuş olduğu tabiat unsurlarını şiirlerine yaygın bir biçimde yansıtır.

3.9. 'Ar'ar (Ardıç)

Sevgilinin boyu ile ilişkili benzetme unsurlarından bir başkası 'ar'ar'dır. Servinin daha yabanıl bir ağacıdır. Diğer ise *dağ servisi, yabanî servi, divan edebiyatında sevgilinin boyu tıpkı servi, şimşâd ve sanavber gibi 'ar'ar'a da benzetilir.*³⁰

Başdan ayaga göz oldı yüzüñi görmek için

Ey yüzi gül saçı sünbül boyı 'ar'ar nergis (Nizâmî K.5/29)

Yukarıdaki beyitte görüldüğü üzere sevgilinin boyu 'ar'ar ile benzetilerek verilmiştir. Ardıç ağacı, Türk mitolojisinde kutsal görülen bir ağaçtır. *Ayrıca Orta Asya edebiyatında Arçalı, yani*

28 Rıdvan Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, (İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2018), 522.

29 Ögel, *Türk Mitolojisi*, 94.

30 İskender Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, (İstanbul: Kapı Yayınları, 2018), 25.

“ardıçlı” adını taşıyan birçok kutsal yerler vardı. Ardıç ağacı da Türklerce kutsal sayılan ağaçlardan biridir.³¹

3.10. Nârven

Nârven, klasik Türk edebiyatı içerisinde sevgilinin boyu ile ilgili benzetilenlerden biridir. Kaynaklarda; nar ağacı ve kara ağaç olarak tanımlanır.³² Ayşe Yıldız’a göre; *cennete dair unsurlarla bir arada sevgilinin boyuna ait benzetmenin kullanılması sebebiyle nârven kavramı nar ağacı olarak değerlendirilmelidir.*³³

Döksün sehâb kaddin añup katre katre kan
İtsün nihâl-i **nârveni** nahl-i ergavân (Bâkî M.1/3/1)
Reftâra geldi kâmet-i ar`ar-hırâm-ı dost
Şimşâd u **nârvende** hacâlet ne boy görün (Ş. Yahyâ G.211/3)

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere nârven kavramı, sevgilinin boyu ile ilişkili bir biçimde ele alınır. Özellikle kırmızıya yakın unsurlarla birlikte nârven kavramının ele alınması bizlere nar ağacı kavramının daha yakın olması ihtimalini göz önünde bulundurur. *Nar, Türk kültüründe cennet meyvesi olarak nitelendirilir.*³⁴ Bu yönüyle de hayat ağacı sembolizmi ile bir paralellik arz eder.

3.11. Sidre/ Sidretü'l Müntehâ

Sevgilinin boyunun benzetmelikleri içerisinde oldukça yaygın bir biçimde kullanılan kavramlardan biri de Sidre'dir. Lûgat anlamı “*Arabistan kirazı*” olan Sidre, *Kur`ân-ı Kerîm*'de iki yerde geçer. *Tefsirde bu ağacın arşın sağ yanında ilahi bir ağaç olduğu bildirilir. Hadislere göre altıncı kat göktedir.*³⁵ Klasik Türk edebiyatı geleneği içerisinde Sidre genellikle “müntehâ” kelimesi ile kullanılır. Müntehâ sondaki, en uç noktadaki anlamlarına gelmektedir.

“Sidretü'l-müntehâ terkihiyle ilgili olarak başlıca iki görüş ileri sürülmüştür. Daha çok kabul gören anlayışa göre sidretü'l-müntehâ semada bulunan, Mi`rac gecesi yanında Resûl-i Ekrem'in ilâhî surlara mazhar olduğu bir ağaçtır. Çünkü terkihin yer aldığı Necm sûresindeki âyetler Resûlullah'ın mi`racıyla ilgilidir. Yaygın kanaate göre Hz. Peygamber Mi`rac gecesi sidretü'l-müntehânın yanında aslî sûretiyle Cebrâil'i görmüştür. Sidretü'l-müntehâyı bürüyen şey ise Allah'ın

31 Ögel, *Türk Mitolojisi*, 90.

32 Öztürk-Örs, *Burhân-ı Katı*, 543.

33 Ayşe Yıldız, “Sevgilinin Boyunun Benzetilenleri Bağlamında Nârveni Yeniden Düşünmek”, *Journal of Turkish Language and Literature*, 3/1 (2017), 334.

34 Ebru Şenocak “Halk Anlatı ve İnanışlarında Mitolojik Bir Meyve: Nar”. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4/8 (2016), 228..

35 Pala, *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*, 404.

nuru, melekler veya bilinmeyen başka şeylerdir”³⁶

Bu anlam itibarıyla Sidre ve Sidretü’l Müntehâ terkibi, sevgilinin boyunun uzunluğunu ifade etmek ve padişahın kudretini vurgulamak gibi amaçlarla kullanılır.

Ser-i kûyuñ sanemâ cennet-i a’lâ bilürin

Müntehâ kâmetüñi **Sidre** vü Tûbâ bilürin (Bâkî G.363/1)

Sidre vü tûbî hayâli gitdi yâdumdan menüm

Böyle ra’nâ şol cihetden **sidre** az olmuş durur (Hatâyî G.155/3)

Kâmetüñ **Sidre** tapuñ hûr u tudaguñ Kevser

Kûyuñuñ her tarafı cennet-i a’lâ mı degül (Nizâmî G.71/2)

Beyitlerde görüldüğü üzere sevgilinin boyu ile ilgili benzetme unsurlarında Sidre kelimesi kullanılmış ve sevgilinin boyu kimi zaman Sidre gibi uzun görülürken kimi zaman ondan daha üst bir makamda görülmüştür. Bunun yanı sıra Sidretü’l Müntehâ terkinin beşerî bilginin ulaşabileceği son uç nokta gibi görülen bir yapısı vardır. Bu inancın gelişmesinde özellikle Hz. Muhammed’in Miraç hadisesi boyunca Cebrâil baş meleğinin Sidretü’l Müntehâ’ya kadar ona eşlik edip o sınırın ötesine geçememesi ile ilişkili bir yapısı bulunur. Cebrâil, İslâmî gelenek içerisinde bilgeliğin sembolüdür. Allah tarafından gönderilen vahyi peygamberlere iletmekle görevlidir. Bu durumun Türk kültürü içerisindeki Hayat Ağacı sembolizmine ilişkin noktası ise Hayat Ağacı kavramının Türk mitolojisinde göğün direği ve geçiş kapısı sembolü olması burada bizlere paralel bir durum göstermesidir. Bilgi ağacı yönü ise bu ağaca erişebilen herkesin sonsuz bilgiye vakıf olabileceği inancı, beşerî bilginin son noktası olması hasebiyle de paralel bir durumdur. Sevgilinin boyu ile ilgili bu terkinin konumu arkaik bir biçimde hayat ağacı mitosunu bizlere sezdirir.

3.12. Tûbâ

Tûbâ ağacı, klasik Türk edebiyatı içerisinde en sık başvurulan benzetme unsurlarından biridir. Özellikle sevgilinin boyu Tûbâ ağacının fiziki yapısı ile eşleştirilerek şiirlerde söz konusu edilir. *Âlem-i Şuhûd’un bittiği nokta olan Sidretü’ül Müntehâ’da bulunan ilâhi bir ağaçtır. Kur’an-ı Kerîm’in yalnız bir âyetinde anılan tûbâ, hadislere göre, Sidre’de bulunan, kökü yukarıda, dalları aşağıda olmak üzere bütün cenneti gölgeleyen olağanüstü büyüklükte bir ağaçtır.*³⁷

Tasavvufî literatür içerisinde Tûbâ kavramı, nefis mertebelerinde merhale kat etmek için bir

³⁶ Uludağ, “Sidretü’l Müntehâ”.

³⁷ Canım, *Divan Edebiyatının Kaynakları*, 546.

araç olarak görülür:

Hûr u **tûbâ** vasfın ey vâ'iz bugün az eyle kim
Hem-dem ol **tûbâ**-kıyâm u hûr-peykerdür maña (Fuzûlî G.21/3)

Serv-kâmetsin kıyâm eyle salın
Reşk ide tâ sidreden **tûbâ** saña (Muhîbbî G.30/2)

O nahl-i gülşen-i hüsn ü bahâ 'aceb benzer
Nihâl-i Sidre vü **Tûbâ**'ya kadd ü kâmetde (Ş. Yahyâ G.372/2)

Devlet ağacı ışığında bitüp durur
Cümle cihân degül ki salısar **budak budak** (Şeyhî K.3/4/5)

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere Tûbâ ağacı özellikle sevgilinin boyuna denk yahut daha üstün görülecek şekilde ele alınır. Özellikle şiirlerde Tûbâ ağacının baş aşağı olan ters yapısından doğan hayaller muhtevaya dâhil bir biçimde işlenir. Sidre kavramı ile de oldukça sık sık yan yana gelerek bir hayal oluşturma durumu vardır. Cennete dair kelimeler ile çağrışım sağlanarak ele alınır. Hayat ağacı sembolizmi ve aralarındaki paralel noktalara değinmek gerekirse:

“Dokuz budaklı ağaç” motifi, Türk mitolojisine de yabancı değildir. Altay türeyiş efsanesinde de Âdem'in meyva alıp yediği ağaç, dokuz dallı idi. Dokuz rakamı da bütün Orta Asya din ve inanışlarının temel sayıdır. Bu kutsal ağaçların dalları için budak deyimini kullandık. Çünkü eski Türkler Tuba ve Sidre gibi İslâmiyetin kutsal ağaçlarının dallarına da budak derlerdi. XVI. asır şairlerinden Lâm ü de Tuba ağacının dallarına budak der: “Tuba budaklarından uçup sayd-ı hür eder.”³⁸

Görüldüğü üzere hayat ağacı sembolizmi İslâmî gelenek içerisinde şiirlere tamamen önceki kültür yapısında olduğu gibi geçmese de farklı bir hâl alarak günün ve zamanın şartlarına uygun bir biçimde ele alınır. Bunun yanı sıra:

“Diğer dinlerdeki cennet tasvirlerinde de çeşitli ağaçlardan söz edilir. Yahudiliğe göre yeryüzü cennetinde binbir ağaç vardır ve bu ağaçlar arasında ölümsüzlük bahşeden hayat ağacı ile iyiyi kötüyü bilmeye yarayan bilgi ağacının ayrı bir önemi vardır. Ezoterik İbrânî öğretisinde hayat ağacı yukarıdan aşağıya doğru uzanır, o her şeyi aydınlatan güneştir. İslâm kaynaklarındaki rivayetlerde tûbâ meyvesinden yenilen, çiçeğinden elbise yapılan, gölgesinde istirahat edilen, cennetliklerin pek çok ihtiyacının karşılandığı ağaç şeklinde nitelenmektedir.”³⁹

Şeyhî'den örnek vermiş olduğumuz beyitteki “devlet ağacı” ve “budak” tabiri, hayat ağacı

38 Ögel, *Türk Mitolojisi*, 113.

39 Ali Erbaş, “Tûbâ”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Erişim 11.06.2024).

sembolizminin ve ağaç kültünün devlet saadeti ve hâkimiyeti açısından da bir hayal unsuru olduğunu gösterir. Bununla birlikte Selçuklu mimarisi ve Osmanlı mimarisinde de kültürel bir kökenden hareketle ağaç sembolizmi devletin uzun ömürlü ve başarılı olması ile ilişkili bir sembol olarak kullanılır. Bu durumun kökeni İslâmîyet öncesi Türk toplumunun mitolojik anlatılardan parçalar barındırır. Aynı zamanda menkıbevi olarak Osmanlı devletinin kurucusu Osman Gazi'nin rüyasında göğsünden koca bir çınar ağacının yükseldiğini görmesi de ağaç ve hayat ağacı sembolizminin İslâmî bir şekil alarak anlatılara yansıdığını bizlere gösterir. Türk kültüründe yer alan Hayat ağacı anlatıları, almış olduğu sembolik yapı ile klasik Türk edebiyatı içerisinde İslâmî özelliklerle iç içe girmiş bir şekilde şiirlere yansır. Bu durumun Tûbâ ağacı için de aynı olduğu görülmektedir.

Sonuç

Hayat ağacı kavramı, dünya mitolojileri ve Türk mitolojisinde oldukça hacimli ve arkaik bir geçmişe sahiptir. Türkler, tarih boyunca farklı coğrafyalarda bulunmuştur. Gitmiş olduğu bu coğrafyaların unsurlarından fazlaca etkilenmiş olsa da kendi özünde bulunan belli kültürel unsurları muhafaza etmiştir. Dinî anlatılar ile mitolojik anlatılar arasında oldukça paralel ve girift bir yapı vardır. Bu durumun mitolojik anlatılar içerisinde yer alan pek çok kavramın ve anlatının semavi dinlerin kaynakları ve anlatılarında da benzer unsurlara denk geldiği görülmektedir. Yakın ve benzer kavramlardan biri olan hayat ağacına, en eski inanç yapılarında ve mitolojik anlatılarda karşılaşmak gayet tabii bir durumdur. Hayat ağacı; dünya mitolojilerinde kozmosun temeli, bilgi ağacı, hayat kaynağı, evrenin merkezi, evrenin katmanları arası geçiş vb. özelliklerle ele alınır. Türk mitolojisinde en eski mitolojik anlatılardan biri hayat ağacı anlatısıdır. Özellikle hayat ağacı kavramı göğün direği, demir kazık olarak görülür. Türklerin üç katmanlı evren tasarımı içerisinde; yeraltı, yeryüzü ve gökyüzü arasında bir geçiş kapısıdır. Kökleri yerin altında 9 budak şeklindedir. Gökyüzüne değin bütün evreni kapsar. Katmanlar arası geçişte şamanların da kullanmış olduğu bir araçtır.

Bu çalışmada, dünya ve Türk mitolojisi içerisinde oldukça arkaik bir geçmişe sahip olan hayat ağacı sembolizminin sevgilinin güzellik unsurlarından olan boy kavramı ile ilişkisi açıklanmıştır. Aradaki ilişki yönüyle şiirlerde teşbih unsuru olarak kullanılan ağaç türleri şu şekildedir: *Servi, fidan, sanavber, şimşâd, nahl, Sidre, Tûbâ, çenâr, 'ar 'ar, nârven*. Ağaçların hayat ağacı sembolizmi ile olan ilişkisi, özellikle sevgilinin boyunun uzunluğunun bir sonsuzluk bağı ile verilmesi, katmanlar arası geçişle ilgili tabirlere yer vermesi gibi yönleriyle ele alınır. Bunun yanı sıra sevgilinin boyu ile ilişkisi kurulan ağaç kavramlarının dünya ve Türk mitolojileri içerisinde bir hayat ağacı sembolü olarak kullanılması bu yönü kuvvetlendirmektedir. Klasik Türk edebiyatında sevgilinin boy unsurları ile ilişkili biçimde verilen teşbihler, hayat ağacı sembolizmiyle doğrudan ilişkili mitolojik bir kökene dayanmasa da İslâmî geleneğin de etkisi ile şiirlerde arkaik bir biçimde yer almıştır.

Kaynaklar

- Ağaç, Saliha-Sakarya, Menekşe. “Hayat Ağacı Sembolizmi”. *International Journal of Cultural and Social Studies* 13/1 (2015), 1-14.
- Akkuş, Metin. *Nef’i Dîvânı*. İstanbul: Akçağ Yayınevi, 1993.
- Alp, K. Özlem. *Orta Asya’dan Anadolu’ya Kültürel Sembollere Giriş*. Ankara: Eflatun Yayınevi, 1. Basım, 2009.
- Arslan, Mustafa.” Türk Destanlarında Evren Tasarımı”. *Prof. Dr. Fikret Türkmen Armağanı*. 65-74, İzmir: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2005.
- Arslan, Mehmet. *Leylâ Hanım Dîvânı*. Kültür Bakanlığı E-kitap e- kaynak: 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59881,leyla-hanim-divanipdf.pdf?0> (Erişim Tarihi: 11.06.2024)
- Atasağun, Galip. “Sembol ve Sembolizm”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1997), 369-387.
- Bayat, Fuzuli. *Mitolojiye Giriş*. Çorum: Karam Yayınları, 2005.
- Bektaş, Ekrem. *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Hayatı Sanatı ve Dîvânının Tenkitli Metni*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Belli, Oktay. “Urartularda Hayat Ağacı İnancı”. *Anadolu Araştırmaları* 0/8 (1982), 237-246.
- Biltekin, Halit. *Şeyhî Dîvânı*. Kültür Bakanlığı E-kitap e- kaynak: 2018. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-215511/seyhi-divani.html> (Erişim Tarihi: 11.06.2024)
- Canım, Rıdvan. *Divan Edebiyatının Kaynakları*. İstanbul: Akıl Fikir Yayınları, 2018.
- Dilek, İbrahim.” Kült Kavramı ve Söz Kültü”. *Bilig* 95 (2020), 47-77.
- Durkheim, Emile. *Dinsel Yaşamın İlk Biçimleri*. Çev. Özer Ozankaya. İzmir: Cem Yayınları, 2018.
- Eliade, Mircea. *Dinler Tarihine Giriş*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2003.
- Erünsal, İsmail. *Tâcî-Zâde Ca’fer Çelebi Dîvânı*. Ankara: KTB Yayınları, 2018.
- Güler, Ömer Faruk. *Enverî Dîvânı*. Ankara: Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2020.
- İpekten, Haluk. *Karamanlı Nizâmî Dîvânı*. Kültür Bakanlığı E-kitap e- kaynak: 2020. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-265523/karamanli-nizami-divani.html> (Erişim Tarihi: 11.06.2024)
- Kavruk, Hasan. *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*. Kültür Bakanlığı E-kitap e- kaynak: 2001. <https://ekitap.ktb.gov.tr/TR-78405/seyhulislam-yahya-divani.html> (Erişim Tarihi: 11.06.2024)

- Kılınç, Abdülhakim. *Fuzûlî Dîvânı*. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2001.
- Kumartaşlıoğlu, Satı. “Fatma Ana Üzerine Anlatılan Efsaneler”. *AVRASYA Uluslararası Araştırmalar Dergisi* 6/6 2015,106-115.
- Küçük, Sabahattin. *Bâkî Dîvânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2019.
- Macit, Muhsin. *Nedîm Dîvânı*. Kültür Bakanlığı E-kitap e- kaynak: 2019. <https://docplayer.biz.tr/3937660-Nedim-divani-hazirlayan-prof-dr-muhsin-macit.html> (Erişim Tarihi: 12.12.2022)
- Macit, Muhsin. *Hatâyî Dîvânı*. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Mermer, Ahmet. *Karamanlı Aynî Dîvânı*, Ankara: Akçağ Yayınları, 2019.
- Mütercim Âsım Efendi. *Burhân-ı Katı* (haz. Mürsel Öztürk-Derya Örs). İstanbul: TDK Yayınları, 2019.
- Ögel, Bahaeddin. *Türk Mitolojisi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2010.
- Pala, İskender. *Ansiklopedik Dîvân Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları, 30. Baskı, 2018.
- Şenocak, Ebru. “Halk Anlatı ve İnanışlarında Mitolojik Bir Meyve: Nar”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 4/8 (2016), 228-251.
- Tarlan, Ali Nihat. *Hayâlî Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1992.
- Yavuz, Kemal-Yavuz, Orhan. *Muhibbî Dîvânı*. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1992.
- Yıldız, Ayşe. “Sevgilinin Boyunun Benzetilenleri Bağlamında Nârveni Yeniden Düşünmek”. *Journal of Turkish Language and Literature* 3/1 (2017), 330-336.
- Yılmaz, Dilek. “Protohistorik Dönemde Anadolu’da Hayat Ağacı Motifi”. *III. Uluslararası Arkeoloji Sempozyumu*, Antalya, 2017.
- Yücel, Doğan.” Divan Şiirinde Ağaç: İnanç ve Kültür”. *The Journal of Kesit Academy* 6 (2020), 304-323.
- Yücel, Doğan-Özüygun, Ali Rıza. “Dîvân Şiirinde Ağaç: Ağaçlara Dair Söz Varlığı ve Tasrif Usulleri”. *Journal of Research in Turkic Languages* 2/1 (2020), s.33-62.

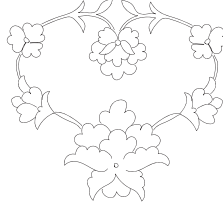
Elektronik Kaynaklar

- Güncel Türkçe Sözlük. Erişim Tarihi: 11.06.2024. <https://sozluk.tdk.gov.tr>
- Tanyu, Hikmet. ”Ağaç”. Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi Erişim Tarihi: 11.06.2024.

<https://islamansiklopedisi.org.tr/agac>

Uludağ, Süleyman. “Sidretü’l Müntehâ”. Erişim Tarihi: 11.06.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/sidretul-munteha>

Erbaş, Ali. “Tûbâ”. Erişim Tarihi: 11.06.2024. <https://islamansiklopedisi.org.tr/tuba>

Klasik Divan

Uluslararası Dil, Kültür ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi (KD-UDKEAD)
International Journal of Language, Culture and Literature Researches (KD-IJLCLR)

E-ISSN: 3023-820X
Yaz 2024 Summer 2024
Cilt 1 Volume 1
Sayı 1 Issue 1